

Dorota Kobus-Ostrowska

Aktywizacja zawodowa osób z niepełno- sprawnością

Aspekty ekonomiczne i społeczne

Osoby z niepełnosprawnością
stanowią ogromny,
niewykorzystany potencjał
polskiej gospodarki. Często
są jednak usuwane na
margines życia społecznego
i ekonomicznego.

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

AKTYWNI
(NIE)PEŁNOSPRAWNI

**Aktywizacja
zawodowa
osób
z niepełno-
sprawnością**

Aspekty
ekonomiczne
i społeczne

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Dorota Kobus-Ostrowska

Aktywizacja zawodowa osób z niepełno- sprawnością

Aspekty
ekonomiczne
i społeczne

Łódź 2018

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

AKTYWNI
(NIE)PEŁNOSPRAWNI

Dorota Kobus-Ostrowska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Mikroekonomii, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41

RECENZENT

Olga Kowalczyk

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/ikostudio; insek1

© Copyright by Dorota Kobus-Ostrowska, Łódź 2018
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08073.17.0.M

Ark. wyd. 16,0; ark. druk. 19,5

ISBN 978-83-8088-930-9
e-ISBN 978-83-8088-931-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I	
Od rehabilitacji do aktywizacji zawodowej osób z niepełno- sprawnością	17
1.1. Istota niepełnosprawności w świetle badań naukowych	17
1.2. Definicje niepełnosprawności	20
1.3. Wpływ rehabilitacji na proces wyrównywania szans osób nie- pełnosprawnych na rynku pracy	25
1.3.1. Stymulacja rozwoju zawodowego	28
1.3.2. Formy aktywizacji w procesie rehabilitacji zawodowej	34
1.3.3. Rodzaje niepełnosprawności a kompetencje zawodo- we	36
1.3.4. Praca i rodzina w życiu osoby z niepełnosprawnością ..	42
1.4. Teoretyczne podstawy analizy rynku pracy osób z niepełno- sprawnością	48
1.5. Konkluzje	61
Rozdział II	
Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych w kontekście prawodawstwa polskiego i Unii Europejskiej	65
2.1. Status prawny osoby niepełnosprawnej jako pracownika w aktach prawnych Unii Europejskiej	66
2.2. Uprawnienia niepełnosprawnego pracownika (stan prawny na dzień 31.12.2016)	84
2.3. Wsparcie pracodawców zatrudniających niepełnosprawnych pracowników w Polsce (stan prawny na dzień 31.12.2016) ..	86
2.4. Wsparcie dla osób niepełnosprawnych wchodzących i powra- cających na rynek pracy (stan prawny na dzień 31.12.2016) ..	98
2.5. Konkluzje	104

Rozdział III	
Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych w Polsce.	107
3.1. Uwagi metodologiczne	109
3.2. Analiza zmian aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w Polsce w latach 2002–2016	112
3.2.1. Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych w Polsce ogółem	112
3.2.2. Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych w Polsce według cech demograficznych.	117
3.2.3. Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych w Polsce według grup schorzeń.	123
3.2.4. Aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych w Polsce według cech społeczno-ekonomicznych	129
3.3. Bezrobocie wśród osób niepełnosprawnych w Polsce	133
3.3.1. Status niepełnosprawnej osoby bezrobotnej oraz poszukującej pracy.	134
3.3.2. Analiza populacji niepełnosprawnych bezrobotnych i poszukujących pracy.	136
3.4. Bierność zawodowa osób niepełnosprawnych w Polsce.	143
3.5. Konkluzje	150
 Rozdział IV	
Sytuacja osób z niepełnosprawnością na rynku pracy w Polsce – wyniki badania ankietowego	155
4.1. Założenia badawcze	155
4.2. Charakterystyka kwestionariusza i metod analitycznych.	156
4.3. Charakterystyka próby badawczej na podstawie danych z metryczki	159
4.3.1. Dane demograficzne.	159
4.3.2. Rodzaje i stopień niepełnosprawności.	160
4.4. Sytuacja osób z niepełnosprawnością na rynku pracy w Polsce	163
4.4.1. Aktywność zawodowa respondentów	163
4.4.2. Aktywność zawodowa osób pracujących	165
4.4.3. Aktywność zawodowa osób niepracujących.	169
4.4.4. Migracja zarobkowa	172
4.4.5. Gospodarstwo domowe osoby z niepełnosprawnością	173
4.4.6. Przejawy dyskryminacji wobec osób z niepełnosprawnością	175
4.4.7. Osoby z niepełnosprawnością na rynku pracy – analiza korelacji.	176
4.5. Konkluzje – Sylwetka osoby z niepełnosprawnością na rynku pracy w Polsce – wybrane aspekty z wyników badań.	182

Rozdział V

Modele pomocy osobom niepełnosprawnym w Polsce i wybranych krajach UE – dobre praktyki	185
5.1. Determinanty aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych w Polsce	186
5.2. Modelowe wsparcie dla osób z niepełnosprawnością w procesie aktywizacji zawodowej w Polsce	189
5.2.1. Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych na chronionym rynku pracy	189
5.2.2. Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy	200
5.2.3. Instytucje aktywizujące i wspomagające zatrudnienie osób niepełnosprawnych	205
5.3. Efekty rzeczywistych form pomocy osobom niepełnosprawnym realizowane w Polsce	210
5.3.1. Dobre praktyki realizowane w ramach instytucji.	210
5.3.2. Dobre praktyki realizowane na chronionym rynku pracy	216
5.3.3. Dobre praktyki realizowane na otwartym rynku pracy	219
5.4. Sposoby i warunki poprawy położenia osób niepełnosprawnych w wybranych krajach UE.	221
5.4.1. Model opiekuńczy	221
5.4.2. Model liberalny	231
5.5. Konkluzje dla polityki społecznej realizowanej w Polsce w kontekście osób z niepełnosprawnością	238
Wnioski końcowe	245
Bibliografia	257
Summary	277
Załącznik I	281
Załącznik II	285
Załącznik III	293
Spis tabel	307
Od Redakcji	311

Wstęp

Aktywność człowieka to umiejętność wrodzona, uwarunkowana genetycznie. Człowiek chce realizować i osiągać postawione cele, jednakże siłę, czas i kierunek jego aktywności określa sytuacja, w jakiej się znajduje oraz zdarzenia i relacje, których doświadcza. Wpływ na to mają zarówno stosunki rodzinne, środowisko, w którym osoba niepełnosprawna¹ funkcjonuje, jak i możliwości oferowane aktywnym zawodowo przez lokalny bądź regionalny rynek pracy. I choć żyjemy w czasach pełnych innowacyjnych rozwiązań, osoby niepełnosprawne mają znacznie większą szansę opaść w ubóstwo, doświadczyć izolacji, a nawet upokorzenia niż ludzie sprawni. Społeczny wymiar niepełnosprawności determinuje wiele czynników. Należą do nich chociażby: płeć, rodzaj i stopień doświadczanej niepełnosprawności, wiek, wykształcenie, a także coraz silniejsze powiązanie problemu niepełnosprawności ze sferą pracy. Tu pojawia się ekonomiczny wymiar niepełnosprawności. Presja na wydajność i konkurencyjność spowodowała wykluczenie z rynku pracy licznej grupy osób, w tym niepełnosprawnych.

¹ Określenie **osoba niepełnosprawna** będzie zamiennie stosowane ze wskazaniem **osoba z niepełnosprawnością**. Druga z wymienionych form używana jest coraz częściej, bowiem podkreśla podmiotowość osoby z dysfunkcją. Jako pełnosprawny obywatel, osoba z niepełnosprawnością (lub niepełnosprawnościami sprzężonymi) ma dostęp do tych samych instytucji i może korzystać z identycznych praw co osoba sprawna, nie może być również wykluczona z jakiegokolwiek aktywności. Nowe podejście do niepełnosprawności pojawiło się oficjalnie po raz pierwszy dzięki Rezolucji Nr 48/93 Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 20 grudnia 1993 r., *Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób z Niepełnosprawnościami* [*The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities*]. Na obszarze europejskim zostało zaaprobowane uchwałą Rady Unii Europejskiej z dnia 20 grudnia 1996 (szczegółowe informacje zamieszczono w rozdz. II).

I tak, w Polsce według danych statystycznych BAEL, ponad połowa osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym deklaruje się jako bierne zawodowo (73,2% w 2016; 74,1% w 2015; 72,8% w 2014; 72,7% w 2013; 73,6% w 2011; 77,4% w 2007; 74,2% w 2002). Są to osoby, które ukończyły 18. r.ż. i z punktu widzenia prawa pracy i za pomocą aktywnych instrumentów rynku pracy mogłyby podjąć zatrudnienie, a jednak pozostają bez pracy. Dlaczego zatem tak wiele osób nie jest aktywnych zawodowo, wręcz wykazuje bierność rozumianą jako zniechęcenie do podejmowania jakiegokolwiek pracy? Wymienione dane zaskakują tym bardziej, że przez wiele lat prowadzono w Polsce liczne kampanie społeczne promujące zatrudnienie i równouprawnienie w pracy osób niepełnosprawnych².

W tym kontekście warto pochylić się nad „społecznym modelem niepełnosprawności, który przenosi punkt ciężkości na zagadnienie dyskryminacji osób niepełnosprawnych, na powstanie i utrwalanie się nierówności społecznych, które powodują, że są one wykluczane z życia społecznego”³. Efektem tych wielowymiarowych działań jest postrzeganie osób niepełnosprawnych w kategorii niewiele znaczącego zasobu ekonomicznego, osób o niskich kompetencjach własnych i ograniczonych relacjach zarówno z osobami pełnosprawnymi, jak i niepełnosprawnymi. Takie podejście usuwa osoby niepełnosprawne na margines życia społecznego i ekonomicznego.

Bez wątpienia „Niepełnosprawność jest cechą z reguły widoczną, ujawniającą się bądź to w wyglądzie, bądź to w zachowaniu danej osoby [...]. Jako cecha osobista człowieka wpływa ona na jego funkcjonowanie w społeczeństwie, kształtując jego możliwości samodzielnego realizowania wielu czynności i spełniania wymagań otoczenia w odniesieniu do wykonywanych działań. Niepełnosprawność polega w znacznym stopniu na odchyleniu od normy, które rzutuje na pozycję danej osoby w społeczeństwie”⁴. To również istotny czynnik wykluczenia społecznego. I choć niepełnosprawność w praktyce oznacza różne postacie wykluczenia,

² Por.: I. Książkiewicz, *Programy wspierania aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych – przegląd stanowisk*, [w:] L.K. Gilejko, B. Błaszczuk, *Polityka rynku pracy: doświadczenia europejskie i polskie*, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk 2008, s. 90–103.

³ E. Giermanowska (red.), *Młodzi niepełnosprawni o sobie. Rodzina, edukacja, praca*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2007, s. 25.

⁴ Tamże, s. 19.

to remedium jest „przełamywanie osobistych słabości tak, aby włączyć (osobę niepełnosprawną – przyp. autora) w codzienne funkcjonowanie w społeczeństwie”⁵.

Obecnie wszystkie państwa UE realizują określoną politykę zatrudnienia osób niepełnosprawnych zgodną lub dostosowaną do przyjętej przez UE Europejskiej Strategii Zatrudnienia oraz licznych aktów prawnych dotyczących zatrudnienia osób niepełnosprawnych. Ideę włączania osób z niepełnosprawnością do aktywnego działania na wielu płaszczyznach życia znajdujemy w dokumentach o charakterze międzynarodowym, np.: w Standardowych Zasadach Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych (ONZ 1993), Deklaracji Madryckiej (2002), w założeniach Międzynarodowego Roku Osób z Niepełnosprawnością (2003) – „nic o niepełnosprawnych bez niepełnosprawnych”, a także w dokumentach krajowych, np. w uchwalonej przez Sejm Karcie Praw Osób Niepełnosprawnych⁶. Okazuje się bowiem, że w osobach niepełnosprawnych tkwi potencjał, który pobudzony przynosi wymierne korzyści. Praca świadczona przez osoby niepełnosprawne jest doceniana w wielu krajach, sprawiając, że ekonomiczne korzyści odczuwa całe społeczeństwo (wyższe wpływy z tytułu podatków i niższe wydatki na świadczenia społeczne)⁷. I choć przykłady można mnożyć, w niniejszej pracy przedstawiono sposoby wsparcia realizowane w krajach, takich jak: Szwecja, Finlandia, Dania, Francja oraz Wielka Brytania.

Podstawowym **celem** niniejszej **pracy** jest charakterystyka czynników, które determinują aktywność zawodową osób niepełnosprawnych w Polsce oraz podjęcie próby określenia rodzaju działań niezbędnych do wzrostu aktywności zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych.

Dla realizacji podstawowego celu pracy sformułowano następujące **cele szczegółowe**:

⁵ M. Oliver, *Understanding Disability. From Theory to Practice. Second Edition*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2009.

⁶ Każdorazowo podkreśla się fakt, iż osoby niepełnosprawne mają takie same prawa społeczne, ekonomiczne i obywatelskie jak pełnosprawni obywatele. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych na podstawie Uchwały Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. (M.P. z 13.08.1997 r., Nr 50, poz. 475).

⁷ D. Poznańska, *Polityka społeczna wobec osób prawnie niepełnosprawnych: wpływ na finanse publiczne i aktywność zawodową ludności*, Materiały i Studia, NBP, Warszawa 2005, s. 38–52.

1. Wyjaśnienie potrzeby aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych z punktu widzenia społecznego, psychologicznego i ekonomicznego.
 2. Zaprezentowanie głównych dokumentów określających zasady aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych w Polsce i w UE oraz zinterpretowanie skuteczności wdrażanych zmian.
 3. Ukazanie dysproporcji w poziomie aktywności zawodowej pomiędzy osobami z niepełnosprawnością a osobami sprawnymi w Polsce w latach 2002–2016 oraz analiza czynników wpływających na gorszą pozycję osób niepełnosprawnych na rynku pracy.
 4. Przedstawienie wyników badania ankietowego o charakterze jakościowym, przeprowadzonego na portalach społecznościowych w dniach 6–19.03.2017, poprzez platformę survio.com, skierowanego do grupy osób z niepełnosprawnością.
 5. Zaprezentowanie dobrych praktyk realizowanych w wybranych krajach UE, będących gwarancją aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych i ich utrzymania w zasobie zatrudnienia.
 6. Wypracowanie rekomendacji dla publicznych służb zatrudnienia i zaprezentowanie modelu współpracy w zakresie aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych pomiędzy publicznymi i niepublicznymi instytucjami rynku pracy.
- Realizacji przedstawionych celów służą **hipotezy badawcze**, które można sformułować następująco:
- I. Praca jest skutecznym narzędziem rehabilitacji osoby z niepełnosprawnością, zachęca do dalszej aktywności w wielu obszarach życia, dotyczy jednak niewielkiego odsetka tych osób.
 - II. Na zatrudnienie osób z niepełnosprawnością szczególnie wpływ mają takie cechy, jak: płeć, rodzaj oraz stopień doświadczanej niepełnosprawności, wiek, poziom wykształcenia, czas pozostawania bez pracy, wysokość świadczeń gwarantowanych, a także koszt, jaki ponosi pracodawca w związku z nawiązaniem i przerwaniem stosunku pracy.
 - III. Wszelkie stosowane w Polsce formy wsparcia ukierunkowane na aktywizację zawodową osób niepełnosprawnych w małym stopniu przyczyniają się do wzrostu ich zatrudnienia i nie stanowią ani gwarancji uzyskania pracy, ani jej utrzymania.
 - IV. Gorsza pozycja osób niepełnosprawnych na rynku pracy w Polsce wynika z istotnego braku spójności działań realizowanych przez publiczne instytucje działające na rzecz osób niepełnosprawnych.

W kontekście wielowątkowości prowadzonych badań wyłania się jeszcze jeden problem. Otóż każdorazowo badacz staje przed koniecznością odpowiedzi na pytanie: Czy populacja osób niepełnosprawnych, wskazana w ramach danego badania, dotyczy osób niepełnosprawnych prawnie, czy niepełnosprawnych biologicznie⁸, czy też całej zbiorowości łącznie? Według kryterium unijnego osoby, które wskazują na niepełnosprawność biologiczną (a więc wykazałyby, że mają ograniczoną zdolność do wykonywania czynności), zostałyby ujęte w badaniu EHS i EU SILC jako osoby niepełnosprawne. Odmienne wygląda sytuacja tych osób w NSP 2002, a także w NSP 2011, gdzie znacząca część z nich wykazałaby, że nie ma ograniczeń, bowiem kryterium niepełnosprawności w w/w latach w ramach NSP odnosi się jedynie do posiadanego przez respondenta orzeczonego stopnia niepełnosprawności. Wobec powyższego, w dalszej analizie autor posługuje się kategorią niepełnosprawni wykazaną prawnie, a zatem odnoszącą się tylko do tych osób, które posiadają orzeczony stopień niepełnosprawności. Jedynie w odniesieniu do oceny warunków życia wykorzystano materiał udostępniony w ramach EHS 2004 i EU SILC 2010.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny. Część teoretyczna powstała na podstawie studiów szerokiego zakresu literatury polskiej i zagranicznej poświęconej zagadnieniu aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych oraz raportów opracowanych przez ekspertów Komisji Europejskiej, EUROSTATU, a także Głównego Urzędu Statystycznego.

Do analizy aktywności posłużyły: materiał statystyczno-empiryczny udostępniony przez GUS w ramach kwartalnych Badań Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL), sprawozdania MPiPS-01⁹, NSP przeprowadzonego w roku 2011, sprawozdania PFRON¹⁰, a także informacje przekazane z Biura Pełnomocnika Rządu do Spraw Osób Niepełnosprawnych.

⁸ Osoby wykazujące niepełnosprawność biologiczną nie posiadają, co prawda, orzeczenia o niepełnosprawności, lecz deklarują, że mają ograniczenia w wykonywaniu zwykłych czynności. Jeśli zatem w analizie uwzględnilibyśmy osoby wykazujące niepełnosprawność biologiczną, wówczas szacowana wielkość populacji osób niepełnosprawnych w Polsce wyniosłaby około 9 mln osób.

⁹ Comiesięczne informacje dot. bezrobocia osób niepełnosprawnych zarejestrowanych w Powiatowych Urzędach Pracy dostępne na portalu internetowym Publicznych Służb Zatrudnienia.

¹⁰ Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Część empiryczna powstała w oparciu o wyniki uzyskane z przeprowadzonego badania ankietowego, w którym dobór próby badawczej był celowy. Kwestionariusz skierowano do populacji osób z niepełnosprawnością, które zadeklarowały chęć jego wypełnienia (wersja elektroniczna) z wykluczeniem osób o niepełnosprawności złożonej. Przy opracowaniu wyników posłużono się różnymi metodami analitycznymi, m.in. analizą rozkładów procentowych próby badawczej przy uwzględnieniu udzielonych odpowiedzi w danej podgrupie. W kilku przypadkach określono również związki korelacyjne między zmiennymi oraz siłę ich natężenia. Wobec powyższego oparto się na statystyce chi-kwadrat (sprawdzono, czy analizowane zmienne są niezależne – test niezależności chi-kwadrat), następnie w przypadku wskazania zależności między zmiennymi ustalono siłę natężenia zjawiska. W tym kontekście zastosowano współczynnik V-Kramera. W badaniu wykorzystano informacje zawarte w tabelach krzyżowych, teście chi-kwadrat oraz miarach symetrycznych (patrz: rozdział 4.4.7).

Konstrukcja pracy jest podporządkowana realizacji celów. Praca składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów i wniosków końcowych.

Rozdział pierwszy poświęcony jest prezentacji zagadnienia niepełnosprawności i problematyce wdrażania rehabilitacji do życia osoby niepełnosprawnej tak, aby ją aktywizować zawodowo i społecznie. W niniejszym rozdziale kwestię niepełnosprawności zaprezentowano w oparciu o badania naukowe: A. Barczyńskiego, W. Degi, B. Gąciarz, S. Golinowkiej, A. Hulek, B. Kołaczek, S. Kowalika, E. Kryńskiej, B. Kurkus-Rozowskiej, T. Majewskiego, A. Ostrowskiej, P. A. Puhaniego, C. Prinza, D. Tompsona oraz M. Weissa. Rozdział pierwszy wzbogacono o znaczenie pracy i rodziny w życiu osoby z niepełnosprawnością. Całość zamyka wskazanie podstaw teoretycznych analizy rynku pracy. Choć ekonomiści nie odnoszą się wprost do rynku pracy osób z niepełnosprawnością, to często w swoich analizach przywołują określenia: „osoby problemowe”, „grupy dyskryminowane”. Badają zatem rynek osób z dysfunkcjami i wskazują wielorakie czynniki, które determinują zachowania zarówno po popytowej, jak i po podażowej stronie rynku pracy. Niniejsza część stanowi punkt wyjścia do dalszych rozważań, podkreślając niejako niedoskonałości tego rynku.

W rozdziale drugim głównym wątkiem analizy jest omówienie aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych w kontekście

prawodawstwa polskiego i unijnego. Scharakteryzowany jest proces dostosowania polskiego prawa dla osób niepełnosprawnych do wymogów UE, a także status prawny osoby niepełnosprawnej jako pracownika w aktach prawnych UE oraz obowiązującego prawa unijnego. W centrum rozważań znajduje się charakterystyka wsparcia pracodawców zatrudniających niepełnosprawnych pracowników oraz wsparcie dla osób niepełnosprawnych powracających na rynek pracy w Polsce (zgodnie ze stanem prawnym na dzień 31.12.2016).

W rozdziale trzecim przeprowadzono analizę aktywności zawodowej osób niepełnosprawnych na rynku pracy w Polsce z uwzględnieniem wybranych kryteriów i przy wskazaniu, że są wśród nich aktywni i bierni zawodowo. W jednym i drugim przypadku określono specyficzne cechy tych osób, podkreślając czynniki determinujące ich działania. Całość zamyka charakterystyka w Polsce kierunków zmian niezbędnych do wdrożenia w kontekście realizowanej na rzecz osób niepełnosprawnych polityki społecznej, a także konkluzje do podejmowanych działań w zakresie aktywności zawodowej osób pozostających przez długi czas w grupie biernych zawodowo.

Rozdział czwarty stanowi prezentację wyników badań empirycznych. Jest próbą oceny stanu i potrzeb aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością w Polsce. Przedmiotem badań w tym rozdziale są: aktywność zawodowa respondentów, migracja zarobkowa, gospodarstwo domowe oraz dyskryminacja względem docelowej grupy badawczej. Rozdział czwarty jest wzbogacony o analizę zmiennych jakościowych, przy uwzględnieniu korelacji między zmiennymi i określeniu siły ich natężenia. Całość zamyka nakreślenie sylwetki osoby z niepełnosprawnością na rynku pracy w Polsce, przygotowane w oparciu o wyniki badań.

W rozdziale piątym zaprezentowano determinanty aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych w Polsce, będące syntezą analizy danych zawartych w rozdziale trzecim oraz wyników badań empirycznych zamieszczonych w rozdziale czwartym. W dalszej części dokonano oceny skuteczności rzeczywistych form pomocy osobom niepełnosprawnym, realizowanych w Polsce i zaprezentowanie tych praktyk, które są godne naśladowania nie tylko na poziomie centralnym, ale również regionalnym i lokalnym. Rozdział zamyka prezentacja dobrych praktyk z zakresu aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością w wybranych krajach: Szwecji, Finlandii, Danii, Francji i Wielkiej Brytanii.

We wnioskach końcowych pracy dokonano weryfikacji przyjętych hipotez.

Praca nie stawia sobie za zadanie wyczerpującego przedstawienia wszystkich kwestii, które można by sformułować w odniesieniu do wielowątkowego zagadnienia, jakim jest analiza społeczno-ekonomicznych aspektów aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych, tym bardziej że na wiele wyłaniających się pytań nie ma jednoznacznych odpowiedzi. Należy je traktować jako kwestie do dalszych rozważań i pogłębionych studiów w wielu krajach Unii Europejskiej. Niezwykle niepokojącą kwestią jest jednak wysoki poziom bierności zawodowej osób niepełnosprawnych w Polsce (co potwierdzają wyniki BAEL) i – zdaniem autorki – sytuacja ta wymaga wprowadzenia jak najszybszych zmian w zakresie aktywizacji zawodowej po to, aby aktywność, a nie bierność w analizowanej grupie była cechą dominującą. Pomocne mogą być tu prezentowane modele wsparcia osób z niepełnosprawnością realizowane w krajach UE. W Polsce zatrudnienie osób z niepełnosprawnością jest wciąż istotnym problemem społecznym, istnieje zatem rzeczywista potrzeba poszukiwania za granicą dobrych praktyk. Warto wybrać jednak takie rozwiązania, które skutecznie można wdrożyć w Polsce.

Od rehabilitacji do aktywizacji zawodowej osób z niepełnosprawnością

Rozważania zawarte w rozdziale pierwszym potwierdzają, że osoby z dysfunkcjami, bez względu na ich stopień i charakter, nie zawsze mają możliwość realizować się zawodowo, ponieważ niepełnosprawność to pewne ograniczenia, które mogą dotyczyć wielu sfer życia. Bez faktycznej pomocy drugiego człowieka, a niekiedy nawet grupy osób jest to wręcz niemożliwe.

1.1. ISTOTA NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI W ŚWIETLE BADAŃ NAUKOWYCH

Badając historię niepełnosprawności, zauważymy jej początki już w starożytności¹. Wówczas siła i sprawność fizyczna stanowiły o potęgze, zaś bezsilność i niska sprawność ruchowa prowadziły do izolowania jednostki. Lęk i obawy przed ludźmi niepełnosprawnymi były dodatkowo pogłębiane przez wierzenia², uważano bowiem, że niepełnosprawność jest karą. Zarówno kulturę, jak i religię cechowały wierzenia, w których niepełnosprawność utożsamiana była ze złem, a ułomność ludzka – wysławiana i napiętnowana³. Jeszcze w XX w. w społeczeństwie kojarzono niepełnosprawność z wadą ciała lub umysłu. Niepełnosprawnych postrzegano jako ludzi przykutych do wózków inwalidzkich. Często

¹ G. Węgrzyn, *Niepełnosprawni na rynku pracy*, „Eukrasia” 2004, vol. 5, s. 79–85.

² D. Gorajewska, *Fakty i mity o osobach z niepełnosprawnością*, Integracja, Warszawa 2006, s. 13.

³ C. Barnes, G. Mercer, *Niepełnosprawność, Sic!*, Warszawa 2008, s. 32–33.

osoby te były uzależnione od innych, a wielu chorych przebywało w izolowanych zakładach. Osoby niepełnosprawne określano jako ludzi drugiej kategorii bądź też jako ciężar dla reszty społeczeństwa. Z reguły były to osoby pozbawione prawa decydowania o własnym losie lub te, które miały niewielki udział w tych decyzjach. Dlatego też osoby niepełnosprawne, zrzucone na margines społeczeństwa, często wykazywały jedynie roszczeniową postawę wobec państwa⁴. Był to również jedyny sposób na to, aby ich potrzeby zostały zauważone i zabezpieczone za pomocą dostępnych instrumentów polityki społecznej.

Stosunek do osób niepełnosprawnych zmieniał się wraz z postępem cywilizacji. Główną przyczyną tych zmian był przede wszystkim ogromny postęp w rozwoju wiedzy na temat chorób, sposobów leczenia i opieki nad osobami niepełnosprawnymi. Nie bez znaczenia był również rozwój wiedzy o specyficznych potrzebach tej szczególnej grupy osób⁵. Początkowo proponowano ideę ochrony osób niepełnosprawnych⁶. Propozycje te ujęto w aktach prawa międzynarodowego, jakie powstało w latach 80. XX w.⁷ I tak, osobom niepełnosprawnym umożliwiono uczestnictwo w sferze społecznej, politycznej i kulturalnej z jednoczesną akceptacją ich odmienności. To wówczas, kiedy osoby niepełnosprawne ujawniały swój potencjał, pojawiło się nowe podejście do problemu niepełnosprawności. Zwiastunem zmian był również postęp technologii komunikacyjnej połączony z rozwojem technologii komputerowej. Stwarzało to lepsze warunki do życia dla osób z niepełnosprawnością, pozwalając im na pełniejsze uczestnictwo w rynku pracy, w tym możliwość znalezienia pracy drogą elektroniczną, a także

⁴ P. Żukowski, *Zatrudnianie osób niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy*, „Prawo Pracy” 2006, nr 7/8, s. 13.

⁵ K. Zawadzki, *Zatrudnienie z orzeczoną niepełnosprawnością?: call center w Urzędzie Miasta Poznania (UMP) – Efektywność zatrudnienia osób niepełnosprawnych*, „Zarządzanie Zasobami Ludzkimi” 2011, nr 3–4, s. 45–49.

⁶ Por.: J. Szymanowska, *Zatrudnianie osób niepełnosprawnych w świetle obowiązujących przepisów*, „Polityka Społeczna” 2003, nr 4, s. 43 i nast. oraz D. Świątek, *Edukacyjne i społeczne uwarunkowania bezrobocia dorosłych osób niepełnosprawnych*, „Edukacja Dorosłych” 2006, nr 3, s. 62 i nast.

⁷ Szerzej zob.: J. Gałęziak, *Osoby niepełnosprawne na rynku pracy krajów Unii Europejskiej*, UKIE, Warszawa 2003, s. 76, a także J. Gałęziak, *Sprawni w pracy. Zatrudnienie osób niepełnosprawnych w politykach Unii Europejskiej i wybranych państw członkowskich*, Urząd Komitetu Integracji Unii Europejskiej, Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji, Warszawa 2004, s. 16.

łatwiejsze warunki do samodzielnego egzystowania⁸. Coraz częściej w odniesieniu do osób niepełnosprawnych używano wskazania „zdolna/zdolny do pełnienia ról społecznych”. Człowiek określany był już nie tylko jako istota biologiczna, ale również społeczna. Zauważono bowiem, że osoba niepełnosprawna, uczestnicząc w różnych sytuacjach i okolicznościach, może współdziałać z innymi ludźmi⁹. Ważnym krokiem była również świadomość, że izolacja osób niepełnosprawnych tylko pogłębia dalszy rozwój choroby, której doświadczają, dodatkowo upośledzeniu ulegają kolejne sfery ich życia¹⁰. Przeciwwagą była integracja niepełnosprawnych z otoczeniem, która przynosiła i nadal przynosi wymierne korzyści dla chorych¹¹. Dzisiaj wiemy, że niepełnosprawni aktywni w pełni poświęcają się wykonaniu zadań im powierzonych, a doceniani przez innych za włożony trud nabierają pewności siebie. Chcą współdziałać z innymi nie tylko w celu odnoszenia subiektywnych korzyści, ale także w trosce o dobro ogółu. To efekt przywrócenia osób niepełnosprawnych do społeczeństwa, który pojawił się dzięki integracji niepełnosprawnych z otoczeniem. Obecnie współdziałanie przynosi wymierne korzyści zarówno chorym, jak i osobom sprawującym opiekę nad nimi¹². Od początku lat 90. XX w. osoby niepełnosprawne zaczęły walczyć o zmianę polityki społecznej i przejęły inicjatywę¹³. To zachęciło wielu do aktywnego uczestnictwa w podejmowaniu i realizowaniu cennych działań. W związku z tym, że dla osób niepełnosprawnych istotną kwestią jest akceptacja środowiska, sami zainteresowani zaczęli przeciwstawiać się traktowaniu ich jako ludzi gorszych od innych. Coraz częściej zwracali uwagę na występujące przeszkody środowiskowe i społeczne, a także na dyskryminację oraz panujące w społeczeństwie negatywne stereotypy¹⁴. Mimo wielu pozytywnych zmian

⁸ C. Barnes, G. Mercer, *Niepełnosprawność...*, s. 44.

⁹ B. Nitecka, *Kompensacyjna i terapeutyczna rola pracy w rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, „Kwartalnik Edukacyjny” 2002, nr 2, s. 12–13.

¹⁰ A.M. Paszkowicz, M. Garbat, *Bariery rozwoju kapitału ludzkiego osób niepełnosprawnych*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2005, z. 7, s. 42.

¹¹ Szerzej zob.: I. Bąbiak, K. Dziurzyński, *Wiedza o sposobach poszukiwania pracy przez osoby niepełnosprawne jako element wspomagający zarządzanie zasobami ludzkimi*, „Zarządzanie i Edukacja” 2008, nr 59/60, s. 76 i nast.

¹² Szerzej zob.: B. Kołaczek, *Zatrudnienie osób niepełnosprawnych w Polsce: uwarunkowania i skutki*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2006, s. 67 i nast.

¹³ B. Kołaczek, *Zatrudnienie osób niepełnosprawnych...*, s. 67 i nast.

¹⁴ L. Buliński, *Niepełnosprawni o spójności społecznej: między życzeniem a faktem*, Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 15–16.

postępująca globalizacja powoduje dziś, że osoby z pewnymi dysfunkcjami zdrowotnymi odczuwają istotne trudności w dostosowaniu się do ciągle zmieniającej się rzeczywistości. Nierzadko nie są w stanie, ze względu na posiadane ograniczenia w swoim funkcjonowaniu (ruchowym czy umysłowym), przystosować się optymalnie bez odpowiedniej pomocy ze strony innych¹⁵. Nadal często w Polsce są postrzegani jako jednostki o ograniczonej zdolności do kierowania sobą i samorealizacji, a zatem wymagające głównie pomocy i opieki¹⁶. Przeciwwagę stanowią kraje, takie jak: Niemcy, Dania, Austria, Finlandia czy Szwecja, gdzie aktywność zawodowa osób niepełnosprawnych jest normą.

1.2. DEFINICJE NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI

W literaturze można spotkać wieloaspektowe definicje osoby niepełnosprawnej. Jest to z pewnością efekt złożoności podejmowanej problematyki, dotyczy bowiem różnych sfer życia człowieka. Jedną z pierwszych, choć kilkakrotnie zmienianych, obecnie prawnie funkcjonujących na arenie międzynarodowej, jest definicja opracowana w roku 2001 przez Międzynarodową Organizację Pracy dla celów rehabilitacji zawodowej i zatrudniania osób niepełnosprawnych. Zgodnie z nią: „niepełnosprawność definiowana jest jako utrudnienie, ograniczenie lub uniemożliwienie aktywności człowieka i jego uczestnictwa w życiu społecznym”¹⁷.

Z kolei Ekspertki Banku Światowego uznają, że „[...] niepełnosprawność obejmuje sprawy zdrowotne, [...] bada, jak zmniejszyć występowanie uszkodzeń prowadzących do niepełnosprawności oraz jak przyspieszyć rehabilitację osób niepełnosprawnych”¹⁸. Definicja ta obejmuje również sprawy kształcenia

¹⁵ Z. Kawczyńska-Butrym, *Niepełnosprawność – specyfika pomocy społecznej*, Biblioteczka Pracownika Socjalnego, Warszawa 1996, s. 11.

¹⁶ Warto dodać, że jedną z charakterystycznych cech współczesnego społeczeństwa jest zwiększanie się liczby osób z różnymi dysfunkcjami, które nie są w stanie samodzielnie rozwiązywać swoich problemów z powodu wad organicznych lub urazów (przyp. autora).

¹⁷ B. Kołaczek, *Polityka społeczna wobec osób niepełnosprawnych*, Warszawa 2010, IPiSS, s. 43.

¹⁸ M. Brodwin, L. Orange, *Attitudes toward disability*, [w:] J.D. Andrew, C.W. Faubion (red.), *Rehabilitation services: An introduction for the human services professional*, MO: Aspen Professional Services, Osage Beach 2008, s. 180–183.

i szkolenia tych osób tak, aby ograniczyć stopień przekształcania się uszkodzeń w niepełnosprawność. Ostatecznie wskazuje, jak pomóc osobom niepełnosprawnym wykorzystać w pełni możliwości, jakie posiadają, oraz jak chronić poziom życia tych, którzy nie mogą pracować w związku z poważnymi ograniczeniami sprawności.

W tym kontekście warto podać definicję zamieszczoną w Kartie Praw Osób Niepełnosprawnych, według której osoby niepełnosprawne to te, których „sprawność fizyczna, psychiczna lub umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia życie codzienne, naukę, pracę oraz pełnienie ról społecznych, zgodnie z normami prawnymi i zwyczajowymi, które mają prawo do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia oraz nie mogą podlegać dyskryminacji”¹⁹.

Podobną definicję osoby niepełnosprawnej zawiera ratyfikowana przez Prezydenta RP w dniu 6 września 2012 r. Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych²⁰. Art. 1. wskazuje, że osoby niepełnosprawne to te, które „mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną [...] co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami”.

Z punktu widzenia krajowych przepisów prawa, ważna jest Ustawa z dnia 28 czerwca 2012 r. o zmianie ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2012 r., poz. 986)²¹,

¹⁹ Karta Praw Osób Niepełnosprawnych została przyjęta przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 sierpnia 1997 r. i opublikowana w Monitorze Polskim (M.P. z dnia 13.08.1997 r., Nr 50, poz. 475).

²⁰ Zgodę na ratyfikację Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych sporządzonej w Nowym Jorku w dniu 13 grudnia 2006 r. wydał Parlament RP na mocy Ustawy o ratyfikacji Konwencji z dnia 15 czerwca 2012 r. (Dz.U. z 2012 r., poz. 882).

²¹ Wzmocnione zostały uprawnienia kontrolne Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, co więcej – nowelizacja zmieniała podstawę wyliczania dofinansowania do wynagrodzeń pracowników niepełnosprawnych. Ustawa uzależniła dofinansowanie do wynagrodzenia pracownika od przekazania na jego konto wynagrodzenia (lub na rachunek spółdzielczej kasy oszczędnościowo-kredytowej. Możliwe jest również przekazanie środków na adres zamieszkania pracownika). Ustawa doprecyzowała też zasady funkcjonowania zakładów aktywności zawodowej i zakładów pracy chronionej. Szerzej zob. www.niepełnosprawni.gov.pl [dostęp 23.08.2013].

a także Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483).

Mimo wielu poprawek zawartych w Ustawie z 28 czerwca 2012 r. faktycznie nie zmieniła się definicja osoby niepełnosprawnej określona w Ustawie z dnia 27 sierpnia 1997 r. W myśl jej zapisów „niepełnosprawną jest osoba, której stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza bądź uniemożliwia wypełnianie ról społecznych, a w szczególności wykonywanie pracy zawodowej”²².

Zapisy zawarte w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej podkreślają prawo osób niepełnosprawnych do świadczeń ze strony państwa oraz pracy na otwartym lub chronionym rynku pracy. W art. 69. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej istnieje zapis: „władze publiczne zobowiązane są udzielać pomocy nie tylko w zabezpieczeniu egzystencji i szczególnej opieki zdrowotnej, ale także winny pomagać w przysposobieniu do pracy”. Prawo do pracy dla osób niepełnosprawnych zagwarantowane w Konstytucji znalazło swoje odzwierciedlenie w uchwalonej przez Sejm Rzeczypospolitej Karcie Praw Osób Niepełnosprawnych. Zgodnie z § 1 Karty „Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uznaje, że osoby niepełnosprawne, czyli osoby, których sprawność fizyczna, psychiczna czy umysłowa trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia [...] pracę [...] mają prawo do niezależnego, samodzielnego życia”, a w § 6 wskazuje, że „mają prawo do pracy na otwartym rynku pracy zgodnie z kwalifikacjami, wykształceniem i możliwościami oraz do korzystania z doradztwa zawodowego i pośrednictwa, a gdy niepełnosprawność tego wymaga (nabywają)²³ prawo do pracy w warunkach dostosowanych do potrzeb osób niepełnosprawnych”.

Definicja osoby niepełnosprawnej dla celów ubezpieczeniowych i rentowych w oparciu o kryterium, jakim jest niezdolność do pracy, ostatecznie określa, że „osoba niezdolna do pracy to jednostka, która całkowicie lub częściowo utraciła zdolność do pracy zawodowej z powodu naruszenia sprawności organizmu i nie rokuje jej odzyskania po przekwalifikowaniu”²⁴. Ogólna definicja

²² Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 roku z późniejszymi zmianami (Dz.U. z 2011 r., Nr 127, z późn. zm.) wyróżnia trzy stopnie niepełnosprawności: znaczny, umiarkowany i lekki.

²³ Wyjaśnienie autora.

²⁴ E. Górka (red.), *Projektowanie stanowisk pracy dla osób niepełnosprawnych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2002, s. 13–15.

wskazuje jednak, że osobą niepełnosprawną jest jednostka, która posiada orzeczenie o niepełnosprawności²⁵.

W literaturze zatem można spotkać wieloaspektowe definicje osoby niepełnosprawnej, zarówno te ogólne, jak i szczegółowe, potrzebne dla celów statystycznych, rehabilitacji zawodowej (dla pozyskania różnych świadczeń i przywilejów) oraz dla potrzeb zatrudnienia²⁶.

Zdaniem T. Majewskiego, „osoba niepełnosprawna to taka, u której uszkodzenie i obniżony stan sprawności organizmu spowodowały utrudnienie, ograniczenie lub uniemożliwienie wykonywania zadań życiowych i zawodowych oraz wypełniania ról społecznych, biorąc pod uwagę jej wiek, płeć, stan, czynniki środowiskowe, społeczne i kulturowe”²⁷. I choć podana definicja jest zgodna z definicją prezentowaną przez Światową Organizację Zdrowia (WHO), to niepełnosprawność według klasyfikacji WHO (2001) ma szerszy wymiar i może przejawiać się co najmniej w jednym z poniższych obszarów:

- biologicznym – jeśli na skutek uszkodzenia narządów występuje ograniczenie lub zaburzenie przebiegu czynności organizmu,
- indywidualnym – jeśli schorzenie ogranicza aktywność w życiu osobistym,
- społecznym – jeśli schorzenie ogranicza uczestnictwo jednostki w życiu społecznym.

W Polsce można zauważyć nowe podejście do definicji osoby niepełnosprawnej. Obecnie określa się nią jednostkę, która ma naruszoną sprawność w stopniu utrudniającym uczenie się, wykonywanie codziennych czynności, pracy zawodowej i uczestnictwo w życiu społecznym²⁸, a nie jako niemożność do aktywności zawodowej. Nie zmienia to jednak faktu, że osoby niepeł-

²⁵ B. Balcerzak-Paradowska (red.), *Sytuacja osób niepełnosprawnych w Polsce*, Warszawa 2002, Raport IPiSS, z. 22, s. 285–286.

²⁶ Na podstawie danych Raportu Integracji główną przyczynę niepełnosprawności stanowią: choroby – 77%, wypadki, urazy i zatrucia – 13% oraz wady wrodzone – 7%. Blisko co dwudziesta osoba stała się niepełnosprawna w dzieciństwie, najczęściej jednak niepełnosprawność powstaje między 40. a 55. r.ż.

²⁷ T. Majewski, *Rehabilitacja zawodowa osób niepełnosprawnych*, Centrum Badawczo-Rozwojowe Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 1995, s. 17 i nast.

²⁸ E. Górka (red.), *Projektowanie stanowisk pracy dla osób niepełnosprawnych*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2002, s. 12.

nosprawne mają takie same prawa i równe szanse rozwoju jak osoby zdrowe²⁹. Ostatecznie warto pamiętać, że mimo wielu cech wspólnych niepełnosprawni nie są grupą jednorodną. Zróżnicowanie wynika chociażby z rodzaju schorzeń, stanu emocjonalnego, a także z relacji najbliższego otoczenia do osoby niepełnosprawnej. Biorąc to pod uwagę, warto zadać pytanie: Dlaczego, mimo postępu medycznego, tak wiele osób boryka się z niepełnosprawnością? Powodów tego stanu rzeczy jest wiele, jednym z nich jest sukcesywnie postępujący proces starzenia się ludności. To wynik przeobrażeń uwarunkowanych szeregiem czynników demograficznych i społeczno-ekonomicznych³⁰. Osoby niepełnosprawne to jednak nie tylko ludzie starsi, ale także młodzież i dzieci. Tu jawi się kolejny czynnik wynikający ze słabej kondycji społeczeństwa (nie da się ukryć, że jesteśmy coraz słabsi, nasze dzieci dotyczą coraz to nowe mutacje bakterii, spożywamy pokarmy coraz bardziej modyfikowane) oraz niewydolności służby zdrowia mimo istotnego postępu technologicznego. Jeśli skupimy swoją uwagę chociażby na wyżej wymienionych czynnikach, to zrozumiemy, że niepełnosprawność jest niezwykle ważnym zagadnieniem tak z punktu widzenia medycyny, rehabilitacji, socjologii, psychologii, polityki społecznej, jak i ekonomii. Trzeba mieć na uwadze fakt, że w społeczeństwie jest wiele osób niepełnosprawnych otoczonych miłością i wsparciem bliskich, które realizują dużo cennych zadań. Na zakończenie warto wskazać, że w literaturze odnaleźć można również odmienne spojrzenie na problem niepełnosprawności. Na przykład E. Szyszko-Bohusz uważa, że termin „osoba niepełnosprawna” dotyczy wszystkich. Jej zdaniem nie ma osób „w pełni sprawnych” w odniesieniu do podstawowych sfer osobowości człowieka, a więc sfery fizycznej, somatycznej, cielesnej, sfery emocjonalnej, uczuciowej, sfery intelektualnej³¹. Myśl E. Szyszko-Bohusz można rozwinąć, nawet jeśli obecnie uważamy, że jesteśmy sprawni, nie mamy szansy przewidzieć, czy nie będziemy doświadczać niepełnosprawności w niedalekiej przyszłości. Może warto czasami o tym pamiętać. Wracając jednak do myśli przewodniej, jaka towarzyszyła nam

²⁹ L. Buliński, *Poakcesyjne mechanizmy integracji społecznej na rzecz osób niepełnosprawnych*, Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 24–25.

³⁰ A. Szyszko-Bohusz, *Edukacja – Praca – Prawo w życiu osób niepełnosprawnych*, Małopolska Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Tarnów 2009, s. 22–23.

³¹ Tamże, s. 18–19.

w niniejszej części – a była nią wieloaspektowa definicja niepełnosprawności – spróbujmy znaleźć odpowiedź na pytanie: Co może uczynić osoba z niepełnosprawnością dla siebie i czy istnieją jakiegokolwiek metody wspierające ją w znalezieniu, a następnie utrzymaniu pracy?

Okazuje się, że szansą jest rehabilitacja kompleksowa, której wymownym wyrazem jest prawidłowo przeprowadzony proces stymulacji rozwoju zawodowego.

1.3. WPŁYW REHABILITACJI NA PROCES WYRÓWNYWANIA SZANS OSÓB NIEPEŁNOSPRAWNYCH NA RYNKU PRACY

Dla wielu osób niepełnosprawnych podjęcie pracy to szansa na rozwój, który jest nierozzerwalnie związany z prawidłowo przeprowadzonym procesem rehabilitacji. Można posłużyć się tu definicją K. Czarneckiego, dla którego „rozwój zawodowy człowieka to taki społecznie pożądaný proces przemian ilościowych i jakościowych, które warunkują jego aktywny, świadomy i społecznie oczekiwany udział w przekształcaniu i doskonaleniu siebie samego oraz środowiska, w którym żyje”³².

Warto jednak zauważyć, że rozwój zawodowy człowieka nie byłby możliwy bez rehabilitacji, którą określa się jako celowe i systematyczne działania wielu instytucji, w tym medycznych i społecznych, oraz różnych grup osób, prawnie usankcjonowane. Skoro zatem są to działania zaplanowane, to wszystkie one mają na celu pomoc osobie niepełnosprawnej w osiągnięciu optymalnego poziomu, pozwalającego na codzienne funkcjonowanie w sferze społecznej i gospodarczej. Twórca światowej koncepcji rehabilitacji kompleksowej – W. Dega – definiuje ją następująco: „jest to proces medyczno-społeczny, który dąży do zapewnienia osobom niepełnosprawnym prawa do godziwego życia w poczuciu użyteczności i bezpieczeństwa społecznego oraz zadowolenia”³³. Wymiernym wyrazem skuteczności prowadzonej rehabilitacji wydaje

³² K. Czarnecki, *Rozwój zawodowy człowieka*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1985, s. 19 i nast.

³³ Szerzej zob.: W. Dega, *Ochrona zdrowia człowieka niepełnosprawnego*, [w:] A. Hulek (red.), *Człowiek niepełnosprawny w społeczeństwie*, PZWL, Warszawa 1986.